

УДК 902.2 (477.73):902.67

*Кирило Горбенко***НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД**

Городище фінального бронзового віку Дикий Сад (кін. XIII-XI ст. до н.е.) знаходиться в історичному центрі сучасного Миколаєва при злитті річок Південний Буг та Інгул (площа понад 4,0 га). Структурно городище складалось з трьох частин: «цитаделі», «передмістя» та «посаду», розташованого за зовнішнім ровом. Приміщення розташовані уздовж річки Інгул у три-чотири ряди і практично примикають одне до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс (мал. 1).

У ході двадцятирічних розкопок досліджено житлові, господарські, культові й оборонні споруди, накопичено багато артефактів (керамічний посуд, бронзові, кістяні, кам'яні та глиняні предмети), проведено комплексні аналізи археологічних матеріалів [1, с.9-24; 2, с.97-111]. Дослідження останніх років істотно змінили уявлення не тільки про структуру городища, матеріальну та духовну культуру його жителів, але й дозволили по-іншому подивитися на історичний розвиток регіону Степового Побужжя та на культурну спадщину всієї білозерської культури [3, с.5-10].

У 2011-2013 рр. археологічною експедицією Інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського розкопки проводилися на території «цитаделі» городища, де досліджено нові архітектурні споруди – приміщення № 19, 20 і центральна ділянка оборонного рову.

Приміщення № 19 (досліджено у 2011 р.) прямокутної форми, витягнуто по вісі ПнС–ПдЗ, розміри: 8,0x7,0 м (мал. 2). На першому етапі свого функціонування вхід до приміщення знаходився у східній частині (з боку проходу між приміщеннями № 19 і № 12) та являв собою ступінчастий спуск. У ході розкопок східної стіни зафіксовано контур глинобитних блоків, саманних цеглин (0,40x0,20 м). У процесі будівництва цієї стіни, найімовірніше,

використано суміш попелу та глини, що є досить поширеним прийомом будівництва у Північному Причорномор'ї, особливо, в античний час [4, с.165-166].

Виходячи з конструктивних особливостей північно-західної частини приміщення, можна припустити, що на другому етапі його функціонування вхід розташовувався саме у північно-західному куті та з'єднував приміщення № 19 та № 16. На користь даного твердження свідчать розташування кам'яних кладок, яма № 21, що перекрита товстим шаром промазки (відноситься до першого етапу існування житла), і наявність стовпових ям № 6 і № 28, що могли бути підпорою дверної конструкції.

Під час дослідженні східної стінки, у нижньому заповненні, зафіксовано перевернутий догори дном розвал донної частини горщика. Цілком можливо, поглиблення, куди був укопаний горщик, знаходилося у стіні приміщення, так само як і в приміщенні № 18 та № 13 («ближнє передмістя»), й у даному приміщенні у північній стінці. Ці приклади дозволяють говорити про певну закономірність та особливий ритуал (будівельна жертва) при будівництві приміщень на городищі.

У заповненні приміщення, окрім керамічного матеріалу (мал. 5 та 6), знайдено: фрагменти кам'яних зернотерок і ковадла, кам'яні куранти, керамічне сопло (мал. 6: 10). Під двома рівнями промазки підлоги знаходилися 32 ями (у тому числі 6 стовпових) і 3 кострища. У заповненні ям зафіксовано керамічний посуд, кам'яні та кістяні знаряддя праці, кістки тварин, риб. Ззовні приміщення, біля західної стіни, виявлено розвал келиха.

У західній частині приміщення розташовувалася кам'яна кладка, що облицьовувала західну стіну. Враховуючи два рівня промазки підлоги із відповідним функціональним навантаженням ям, як першого так і другого рівнів, можна

припустити, що це пов'язано з перебудовою приміщення. Найімовірніше, при обсіпанні борту котловану, у період функціонування центральної конструкції, його укріпили кам'яною кладкою. Подібний прийом досить часто можна простежити у землянках архаїчного часу [5, с.82].

Північна кладка витягнута уздовж приміщення по осі ПнС-ПдЗ (довжина – 4,0 м, висота – від 0,20 до 0,40 м, ширина – від 0,60 м до 1,90 м. Кладка рядова (3-5 рядів). У кам'яній конструкції використано вапняковий бут і плитняк різної величини.

Західна кладка витягнута уздовж західної стіни приміщення (довжина – 4,10 м, ширина – від 0,25 м до 0,60 м, висота – від 0,20 м до 0,45 м). Вона має від 2 до 5 рядів каменів. У кам'яній конструкції використано вапняковий бут і плитняк різної величини. Виходячи з конструктивних особливостей кам'яних фундаментів можна стверджувати, що північна кладка приміщення № 19 – цокольна, а західна – облицювальна.

Аналізуючи розташування та стратиграфію ям, перший рівень функціонування приміщення пов'язаний з ямами № 5, 7, 8, 12-27 (господарські ями). Після припинення функціонування ям цього рівня, їх місце розташування промазане сумішшю глини та піску в західній частині, а в східній – глиною, щільно утрамбоване глеєм з вапняковим розчином. Отже, рівень підлоги першого етапу функціонування приміщення був вирівняний досить щільним шаром промазки.

До другого етапу існування (верхній рівень) можна віднести ями № 1, 1а, б, з, 2, 2а, б, з, 3, 4, 9, 10, 11, 26, 28. Під товстим шаром глини (сліди обвалу глинобитних стін) розташовувався комплекс ям № 2, 2а, 2б, 2с, 3 і 10, що утворювало деяку конструкцію: яма № 3 виконувала функції основи для стовпа (несучого пілона), а яма № 10 – для продуха. Призначення конструкції, враховуючи виявлені у верхньому заповненні артефакти, можна пов'язати або з виробництвом одноразових ливарних форм або сопел (одне з яких, досить погано випалено та знаходилося під

північною кладкою), або, враховуючи скупчення під тією ж кладкою кісток ВРХ, ДРХ – із обробкою туш (можливо, конструкція для копчення м'яса). Відсутність керамічного браку та великої кількості як лиманної глини, так і фрагментів керамічного посуду, виключає можливість використання даних ям для виробництва кераміки.

Під горілим шаром ями № 2 виявлено три маленьких, погано обпалених горщика, що стояли впритул один до одного. Найімовірніше, ці горщики є складовими частинами єдиної посудини нестандартної форми – керносоподібного типу (мал. 5: 14-16). Враховуючи функціональне призначення ями, ці горщики можна пов'язати з ритуальним приношенням. Вкопані у материк, вони дуже погано обпалені та розташовувалися під кострищем, що, виходячи зі стратиграфії, відноситься до фінального етапу функціонування приміщення. Посуд керносоподібного типу зустрічається у чорноліській культурі раннього залізного віку, зокрема на поселенні Сокілець на Середньому Дністрі [6, с.537-538].

Отже, злегка заглиблене приміщення № 19 упродовж свого існування виконувало господарсько-виробничу функцію. Стіни приміщення, на першому етапі функціонування, були глинобитними (виняток, можливо, складає північна стіна, де використовувався цокольний кам'яний фундамент, спільний з приміщенням № 16), а на другому, у західній частині, споруджено кам'яну кладку, що облицювала західний борт приміщення. Східна та південна стіни на всіх етапах функціонування приміщення залишалися глинобитними.

Дах приміщення, враховуючи розташування стовпових ям, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога – добре утрамбована, з глиняними промазками. Вхід, у залежності від етапу функціонування приміщення, найімовірніше, розташовувався у східній і північно-західній частині.

Приміщення № 20 (досліджено у 2012 р.) прямокутної форми розміром 8,0х7,5 м, із кам'яним фундаментом

західної стіни (мал. 3). Воно витягнуто по вісі ПнЗ–ПдС та мало спільну глинобитну стіну з приміщенням № 19 з північної та, можливо, з приміщенням № 10 з південної сторони.

У західній частині приміщення виявлено кам'яний завал, витягнутий уздовж стіни (довжина – 6,3 м, ширина – від 0,50 до 1,80 м). Виходячи з характеру завалу, можна припустити, що кладка мала від 5 до 7 кам'яних рядів. У конструкції використано вапняковий бут і плитняк.

Східна частина приміщення пошкоджена будівельними роботами нового часу, але, швидше за все, східна стіна була глинобитною.

У заповненні приміщення виявлено фрагменти керамічного посуду (мал. 7: 2-4; 7; 11-14), два керамічних веретенних блоків (мал. 7: 9-10), кам'яні знаряддя праці, зокрема розтирач (мал. 7: 6), розвал черпака з майже вертикальною ручкою (мал. 7: 1). На рівні підлоги розташовувалися 14 ям (з яких 4 стовпових) і 2 кострища. Ями заповнені фрагментами керамічного посуду, кістками риб, великої та дрібної рогатої худоби. Всі артефакти характерні для білозерських старожитностей [7, с.59-87].

Слід відмітити яму № 1 (4,6x2,6 м), що складалася з трьох камер. Усередині цих камер знаходилося декілька господарських і стовпових ям. У самому центрі ями, в горілому шарі, знайдено оброблений камінь трикутної форми, навколо якого зафіксовано скупчення кісток ВРХ. Під каменем – невелика господарська яма. Форма ями та характер її заповнення дозволяє припустити, що вона служила вмістилищем для туш рогатої худоби, де вони піддавалися обробці. Характерно, що серед каміння західної стіни, навпроти центру ями № 1, зафіксовано вихід з приміщення, що вів до оборонного рову, куди скидалися кісткові відходи після обробки туш (рів практично забитий кістками тварин). Враховуючи, що біля самої ями № 1, зі східного боку виявлено вогнище, можна припустити, що у цьому комплексі проходили відразу всі стадії обробки м'яса.

У самому центрі приміщення

знаходилося кілька оброблених вапнякових плит трапецієподібної форми, що, виходячи з їх розташування, стояли на ребрі біля центрального стовпа. Там само, навколо плит, зафіксовано глиняний заплив. Можливо, що у центрі приміщення існував невеликий вівтар з глиняною огорожею. У центрі вівтаря стояли три кам'яні стели (одна – з явними антропоморфними контурами). Біля антропоморфної стели зафіксовано мініатюрний горщик у формі вазочки з упором, відмічений центральним вдавленням (мал. 7: 5). Розміри вазочки можуть вказувати на її ритуальне призначення (можливо, у посудині містилася жертовна рідина).

Невелика кількість ям і відсутність промазок у приміщенні вказують на порівняно невеликій хронологічний відрізок його існування. У приміщенні зафіксовано технологічний комплекс з обробки туш тварин аналогічний комплексу з другого (верхнього) рівня приміщення № 19. Це може вказувати на синхронне існування цих приміщень.

Виходячи з конструктивних особливостей і характеру внутрішнього заповнення можна припустити, що приміщення № 20 було жилим (наявність чоловічого та жіночого інвентарю вказує, що у приміщенні мешкала одна сім'я) з облаштуванням у внутрішній частині вівтаря, для відправлення домашніх культів, і господарської зони – у західній частині.

Дах приміщення, за всіма ознаками, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога – рівна та добре утрамбована. Основний вхід, ймовірно, розташовувався у південно-східній частині приміщення.

З усіх знахідок, виявлених в приміщенні, докладно варто описати фрагмент лощеної посудини у формі вази, зафіксованої в ямі № 2 (мал. 7: 8). Ваза мала упор по тулову, над яким чітко виділяється графіті у вигляді

символу , що нагадує символ із лінійної писемності «Б». Необхідно відзначити, що це перша знахідка на городищі з прокресленим на кераміці символом, але не єдина за своїм семіотичним значенням. Так, у ході розкопок храмового комплексу в 1994 році [8, с.338-343; 9, с.29-30] виявлено

керамічний диск з нанесеними чорною фарбою символами. Вісім із приблизно десяти-дванадцяти представлених на кружку символів, безумовно, мають схожість з деякими символами лінійних писемностей А і Б (мал. 10). Символ на вазі кілька разів повторюється на керамічному диску з храмового комплексу городища (приміщення № 4). Подібні «збіги» дозволяють припустити, що у ньому закладено безпосередньо кількісне значення.

Розрахунки за даним фрагментом [10, с.53] дали приблизний об'єм вази у діапазоні від 2,3 до 2,7 л. Точно невідомими залишаються два параметри вази: діаметр дна та висота придонної частини. Якщо припустити, що діаметр дна вази 4 см, а висота придонної частини 3 см, то розрахунки приводять до об'єму в 2,46 л, що кратне відомій мікенській мірі ємкості у 28,8 л [11, с.491]. Спираючись на дослідження у галузі лінійної писемності [12, 159-175; 13, 200-210], можна інтерпретувати значення символу на посудині як $\frac{1}{2}$ або $\frac{1}{6}$ від умовної міри об'єму. При цьому, якщо відштовхуватися від базової мікенської міри у 4,8 л, можна припустити, що об'єм посудини коливається у межах 2,4 л.

Подібний символ, у групі з ще двома знаками, прокресленими на ручці амфори пізнього мінойського періоду, знайдений у Мікенах [14, с.58]. Схожі символи зафіксовані на Кам'яній могилі [15, с.455]. Показовим є також приклад графіті зі знаками лінійної писемності на посудинах з Трої [16, с.18-19], деякі з яких представлені на диску з Дикого Саду.

Враховуючи, що поверхня вази мала лошіння, її можна віднести до престижного типу посуду. Символ, можливо, маркував об'єм певної рідини. Подібні символи не є характерними для кераміки білозерської культури. Ваза з Дикого Саду, ймовірно, перша знахідка подібного роду в нашому регіоні (її можна інтерпретувати, з одного боку як посудину місцевого виробництва, з іншого – імпорту). Якщо наведена інтерпретація вірна, то у сукупності з іншими даними, отриманими у ході розкопок городища (кісточки культурного

винограду, кам'яний артефакт породи малоазійського походження, одиничний орнамент у вигляді меандру, диск з символами) можна навести додатковий аргумент на користь торгово-економічних контактів середземноморських цивілізацій з рубежами Чорноморської ойкумени, зокрема, населенням Дикого Саду.

Треба зазначити, що топографічне розташування розглянутих приміщень ще раз вказує на планування «цитаделі» городища по колу, що у сукупності з «передмістям» дозволяє використовувати по відношенню до цієї території класичний термін «urbs» – тобто те, що примикає до укріпленого, стратегічно, політично та культурно важливого місця, обнесеного ще одним захисним «кільцем» (валами, ровом, стінами) [17, с.36].

У 2013 році експедицією завершено дослідження центральної ділянки оборонного рову «цитаделі» городища, що у формі великої дуги протягнувся по вісі Пд-С-Пн-3 (загальна довжина рову – понад 140 м, ширина – 5 м, глибина – 2,5-3,10 м). Культурний шар у цій частині був частково пошкоджений будівельними рештками нового часу.

У ході розкопок досліджено ділянку **рову** (4,0x5,0 м), що розташована напроти приміщень № 10 та № 20 (мал. 4). Загальне заповнення зазначеної ділянки рову традиційне – фрагменти кераміки, зняряддя праці, вапняковий бут і кістки риб. Концентрація матеріалів у заповненні збільшується пропорційно глибині.

На відмітці 19,06 м над рівнем Балтійського моря проявився завал каменів середнього розміру (залишки фундаменту захисної стіни, що опоясувала рів із внутрішньої сторони). Під ним і поруч було зафіксовано велику кількість мілкового буту (більше 500 шт.), окутаного шаром глини та рибних кісток. Ці залишки можна пов'язати із рештками самої захисної стіни, що складалася із глиняних вальків або сирцю, в яку для міцності додавалося невеличке каміння та рибний бульйон (?). Рибні кістки у великому обсязі були знайдені і в залишках стін приміщень «цитаделі» та «передмістя» городища. Цілком можливо, при спорудженні захисних стін і приміщень

рибний бульйон додавався для цупкості, і це був нестандартний і, вірогідно, ефективний прийом за відсутності більш якісного рецепту будівельної суміші. Функцію додаткової загорожі виконували стіни приміщень № 10, 15, 16, 19, 20, що розташовувалися рядком на відстані 3,0 м від краю східного борту рову.

На глибині 18,60 м у рові знаходились розвали керамічного посуду (мал. 8: 1-7; 9-13; 15-18), серед якого потрібно виділити фрагмент кераміки із вперше зафіксованим на городищі орнаментом, характерним для лісостепової та східної зони культур пізньої бронзи (мал. 8: 13). Також були знайдені кам'яні знаряддя праці, зокрема кам'яний якір для рибальської сітки (мал. 8: 8), окремо – розвал горщика (мал. 8: 16), з рештками великої риби та пошкоджений роговий гарпун (мал. 8, 14).

Стратиграфічні спостереження у рові дозволили зробити дещо цікаві висновки. Так, із загальної глибини рову в 2,5-3,05 м, перші 0,50 м від рівня дна, безумовно, відносяться до часу існування самого поселення. Як приклад, зафіксовані на цій глибині обкладені камінням людські черепи, у протилежних один від одного кінцях рову, неподалік від обох мостів, знаходились на позначці 18,60 м над рівнем Балтійського моря, при рівні дна 18,10 м (горизонт сучасної денної поверхні – 21,15 м). Фрагменти та розвали посуду в цьому стратиграфічному відрізьку культурного шару відносяться до періоду існування городища (XIII/XII – XI/X ст. до н.е.), решта потрапляла туди, вірогідно, внаслідок природного руйнування поруч розташованих споруд, вже після функціонування поселення.

У цілому, систематичні дослідження внутрішнього рову городища призвели до формування більш цілісного уявлення про нього не тільки як захисного та стратифікуючого елементу, але й сакрального місця, куди скидалися жертвні рештки духам природи та стихій, а у деяких випадках закладалися приношення богам на рівні його тогочасного заповнення (захоронення людських черепів і посуду з кістками великої риби та вістря гарпуну). У цьому

контексті слід відзначити і знайдений у першій половині ХХ ст. на городищі бронзовий казан, який, судячи із ситуаційного опису та сучасних досліджень, міг походити із заповнення південно-східної частини рову.

Таким чином, розкопки Дикого Саду в 2011-2013 рр. підтвердили той факт, що стратегічним центром городища стало завдяки функціонуванню господарських приміщень-сховищ, ремісничих майстерень (гончарні, металургійні, косторізні тощо) і системі укріплень, що гарантувало певний захист у військовому сенсі [18, с.59]; соціально-політичним – через наявність центральної, нічим не забудованої площадки (найімовірніше, гомерівської «агори» – місця для зібрань); сакральним – у зв'язку з розташуванням храмових комплексів, де здійснювалися різноманітні релігійні ритуали та забезпечувався захист у метафізичному сенсі [19, с.340-342]. Подібна ситуація добре простежується на археологічних пам'ятках Євразії другої половини II тис. до н.е. [20].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбенко К.В. Аналіз археоботанічних матеріалів з розкопок городища Дикий Сад у 2003-2008 роках / Кирило Горбенко, Галина Пашкевич // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Вип. 3.32: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – 352 с.
2. Горбенко К.В. Металеві вироби з поселення Дикий Сад / К.В. Горбенко, Т.Ю. Гошко // Археологія. – 2010. – № 1.
3. Отрощенко В.В. Укріплене поселення Дикий Сад в системі пам'яток білозерської культури / Віталій Отрощенко // Емінак: науковий щоквартальник (Київ-Миколаїв). – 2008. – № 1-4 (3) (січень–грудень).
4. Дложевський С.С. Ольбія (Хроніка досліджень та їх наслідки) / С.С. Дложевський // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко (1949-1999). – К., 2009. – С.165-166.
5. Отрешко В.М. Архаические сооружения Березани / В.М. Отрешко, С.Н. Мазарати // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко (1949-1999). – К., 2009.
6. Бандрицкий М.С. Многогорлые сосуды типа керносов на памятниках раннежелезного века Правобережной Украины / М.С. Бандрицкий // Боспорский феномен. Население. Языки. Контакты. – СПб., 2011. – С.533-543.
7. Ванчуг В.П. Белозерская культура в

Северо-Западном Причерноморье / В.П. Ванчугов // Проблема формирования белозерской культуры. – К.: АН УССР, Одесский археологический музей, 1990. – 168 с.

8. Горбенко К.В. Ритуально-культурные сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К.В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – М.: МГПУ, 2001.

9. Гребенников Ю.С. К вопросу о фрако-киммерийских связях / Ю.С. Гребенников // Археологічні дослідження в Україні в 1994-1996 роках. – К., 2000.

10. Генинг В.Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии / В.Ф. Генинг. – К.: Ин-т археологии АН Украины, 1992. – 188 с.

11. Younger J.G. Calculating Vessel Volumes / John G. Younger // Metron: Measuring the Aegean Bronze Age, ed. by Karen Polinger Foster; Robert Laffineur. Aegaeum 24, Liège and Austin: Universit? de Liège, 2003. – P.491-492.

12. Bennett E.L. Minos and Minyas: Writing Aegean Measures / E.L. Bennett // Floreant Studia Mycenaea. Akten des X. Internationalen mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1-5. Mai 1995, edited by S. Deger-Jalkotzy, S. Hiller, and O. Panagl. – Vienna: Verlag der ?sterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999. – S.159-175.

13. Pope M. The Cretulae and the Linear A Accounting System / M. Pope // Annual of the British School at Athens 55. – 1960. – P.200-210.

14. Evans A.J. Scripta Minoa. The written

documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos / Arthur J. Evans // The hieroglyphic and primitive linear classes. With an account of the discovery of the Pre-phoenician scripts, their place in Minoan story and their Mediterranean relations. With plates, tables and figures in the text. – Vol. I. – Oxford, 1909.

15. Пустовалов С.Ж. Монография Б. Д. Михайлова «Петроглифы Каменной Могилы» и проблемы реконструкции мировоззрения древнего населения Украины / С.Ж. Пустовалов// Stratum plus. – 2003-2004. – № 2.

16. Казанский Н.Н. Троянское письмо. К постановке вопроса / Н.Н. Казанский // Античная балканистика. Карпато-балканский регион в диахронии. – М., 1984.

17. Моммсен Т. Римская история. – Т. 1: До битвы при Пидне / Теодор Моммсен. – М., 1887.

18. Горбенко К.В. Оборонительные сооружения цитадели укрепленного поселения Дикий Сад / К.В. Горбенко // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 2010. – С.57-60.

19. Горбенко К.В. Ритуально-культурные сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К.В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – М., 2001. – С.338-343.

20. Генинг В.Ф. Синташта: археологические памятники арийских племен Урало-Казахских степей / В.Ф. Генинг, Г.Б. Зданович, В.В. Генинг. – Ч. 1. – Челябинск, 1992. – 408 с., 32 ил.

Горбенко Кирило *Нові археологічні дослідження городища Дикий Сад*

У статті розглядаються основні результати археологічних досліджень городища Дикий Сад за останні роки. Аналізуються нові архітектурні споруди й артефакти.

Ключові слова: *городище, епоха бронзи, Білозерська культура, цитадель, приміщення, кернос, лінійне письмо «А», «В»*

Горбенко Кирилл *Новые археологические исследования городища Дикий Сад*

В статье рассматриваются основные результаты археологических исследований городища Дикий Сад последних лет. Анализируются новые архитектурные сооружения и артефакты.

Ключевые слова: *городище, эпоха бронзы, Белозерская культура, цитадель, помещение, кернос, линейное письмо «А», «В»*

Gorbenko Kyrylo *New archaeological researches of the hillfort Dikiy Sad*

In the article there are discussed the main results of archaeological research of the settlement of the Wild Garden during the recent years. There are also analyzed the new architectural structures and artifacts.

Keywords: *hillfort, Bronze Age, Bilozersk culture, citadel, apartment, kernos, Line letter «A», «B»*

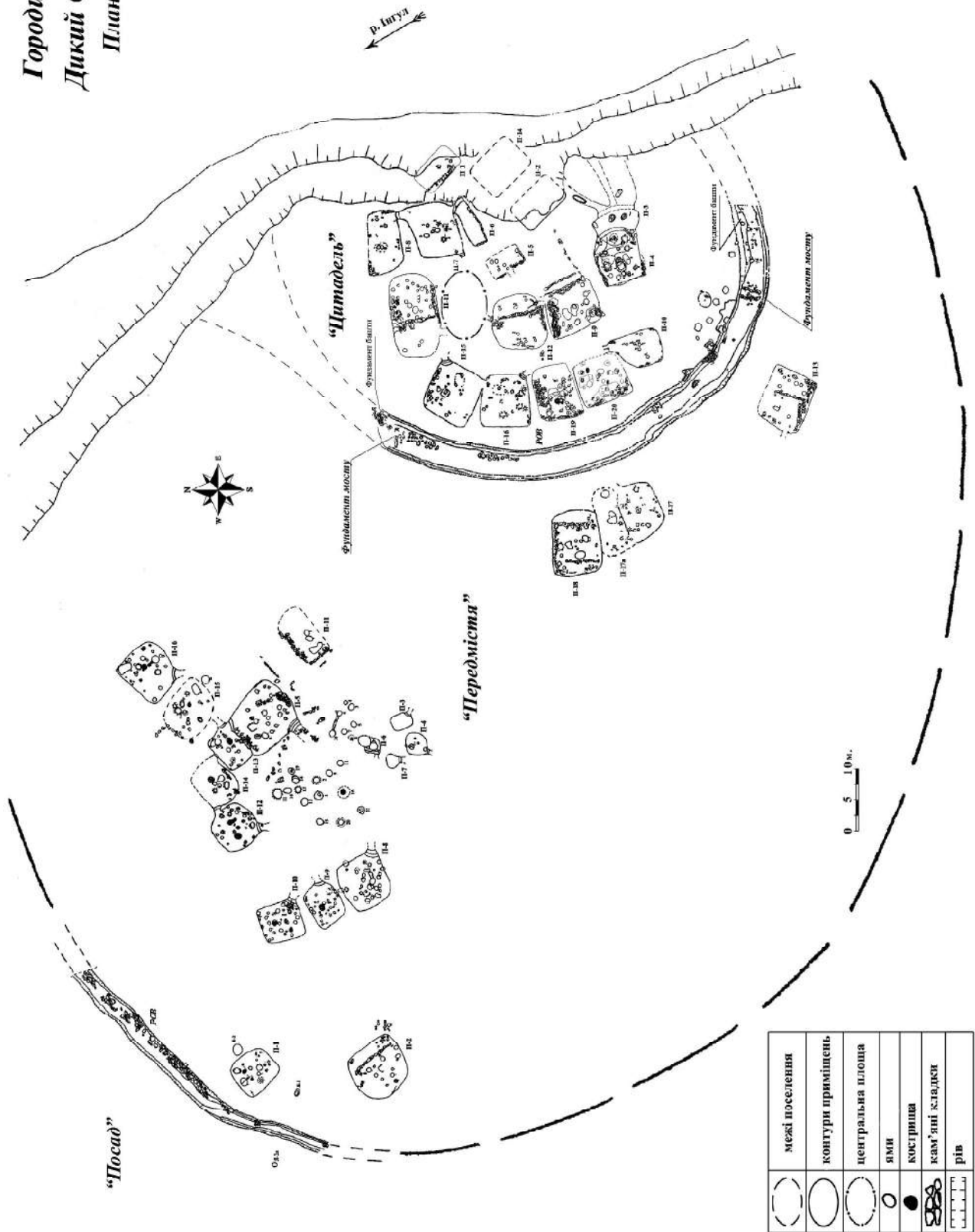
Рецензенти:

Гаврилюк Н.А., д.і.н., професор

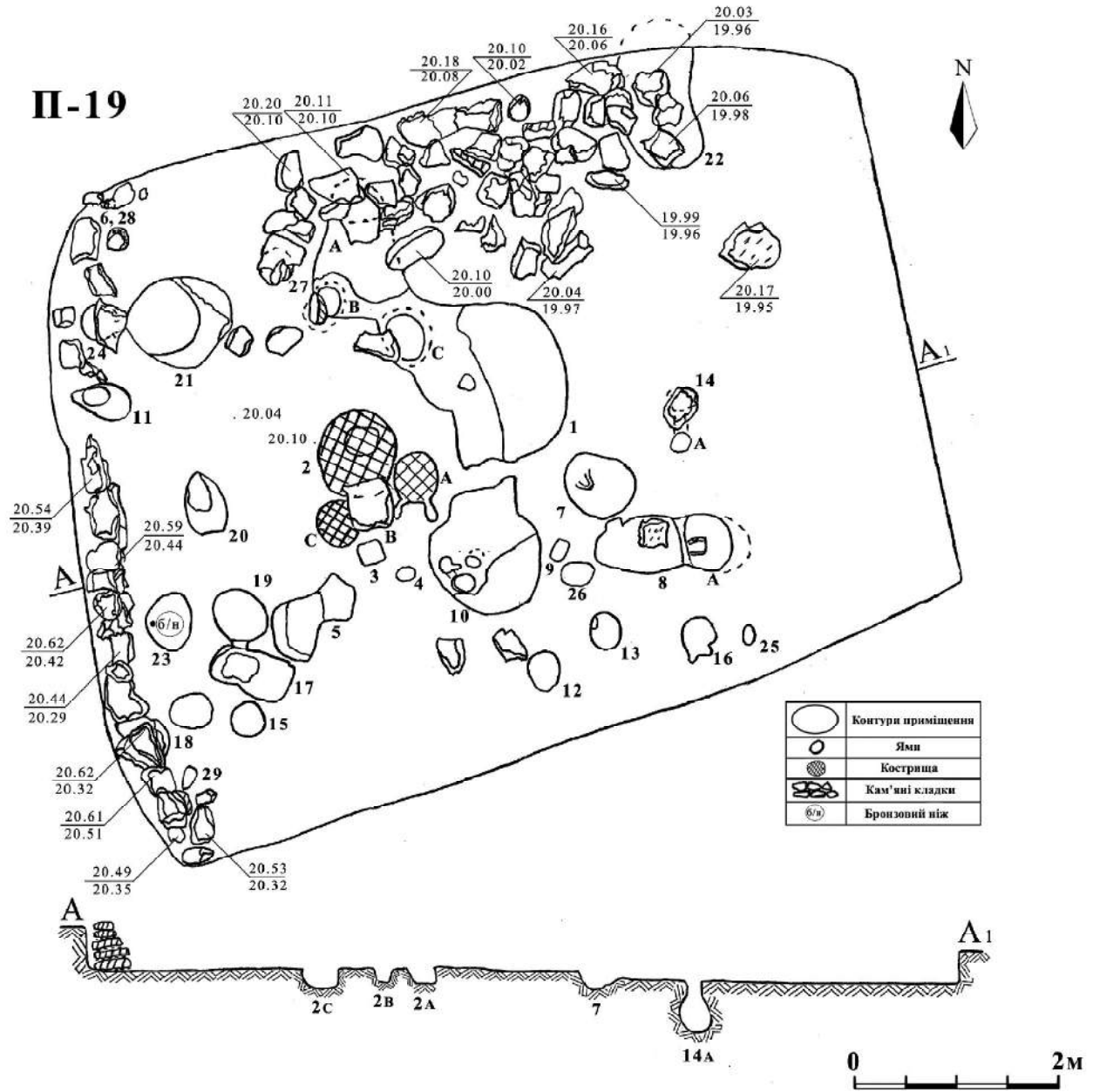
Гребенников Ю.С., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 21.08.2014 р.

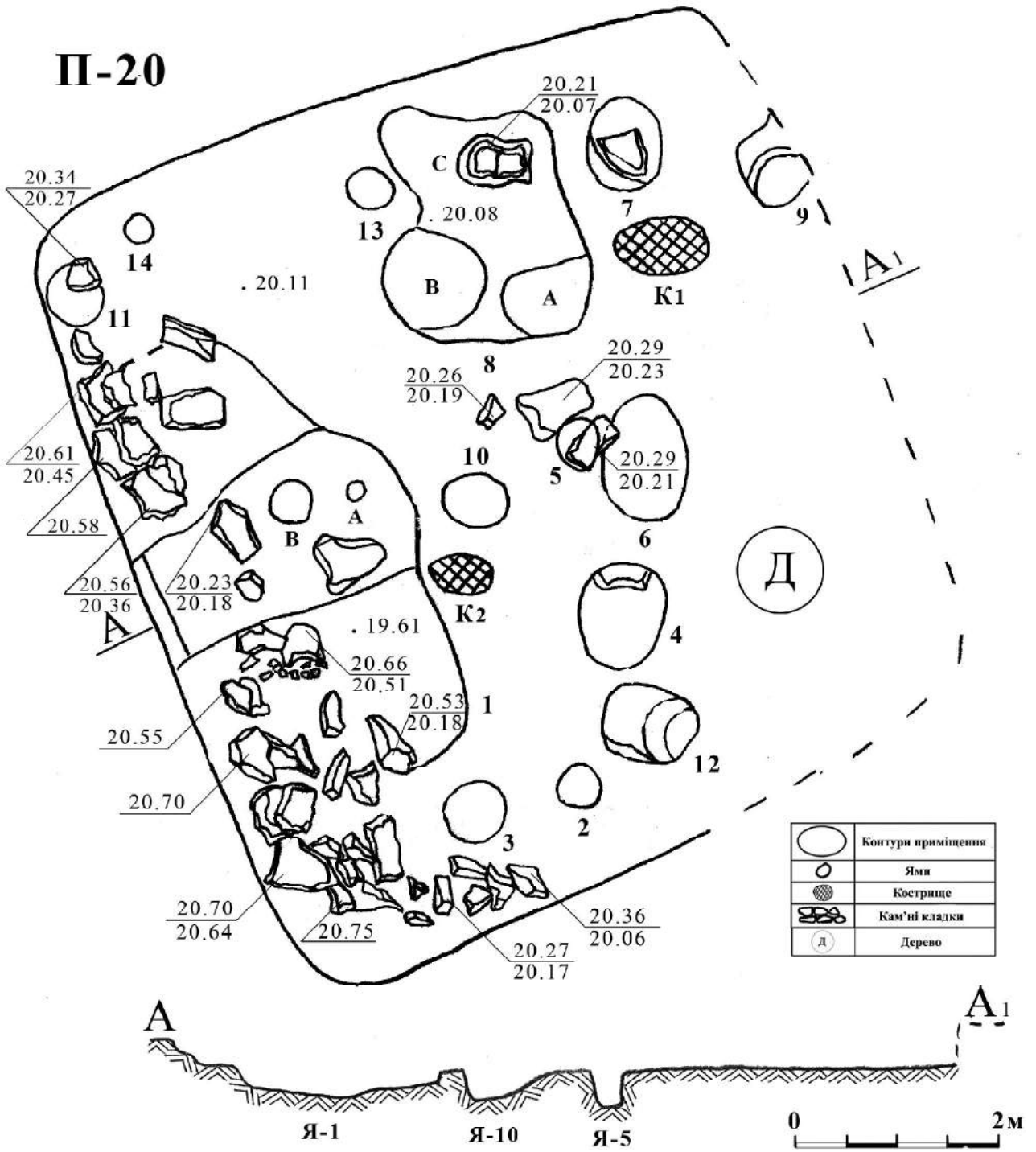
**Городище
Дикий Сад
План**

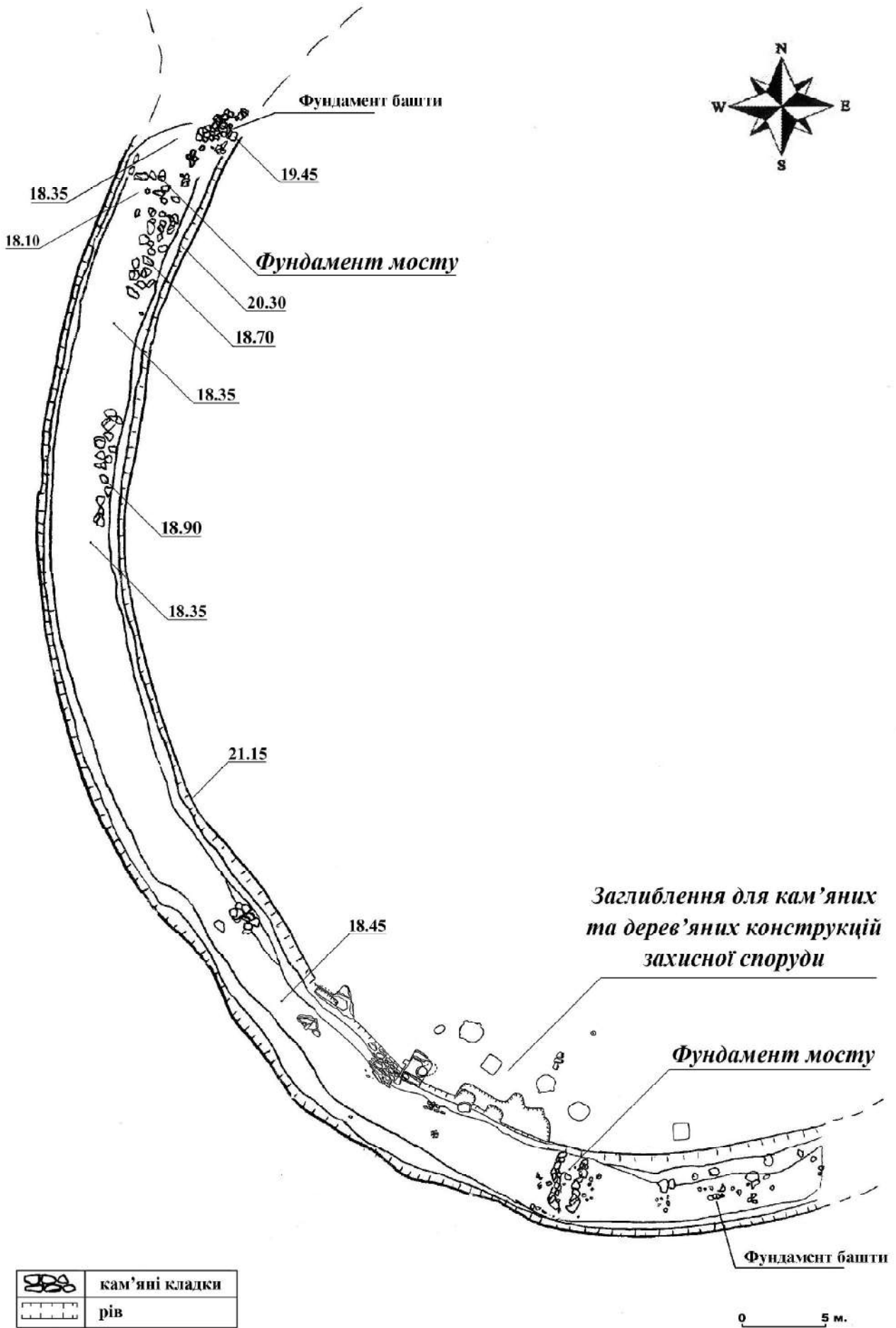
Мал. 1. План городища Дикий Сад

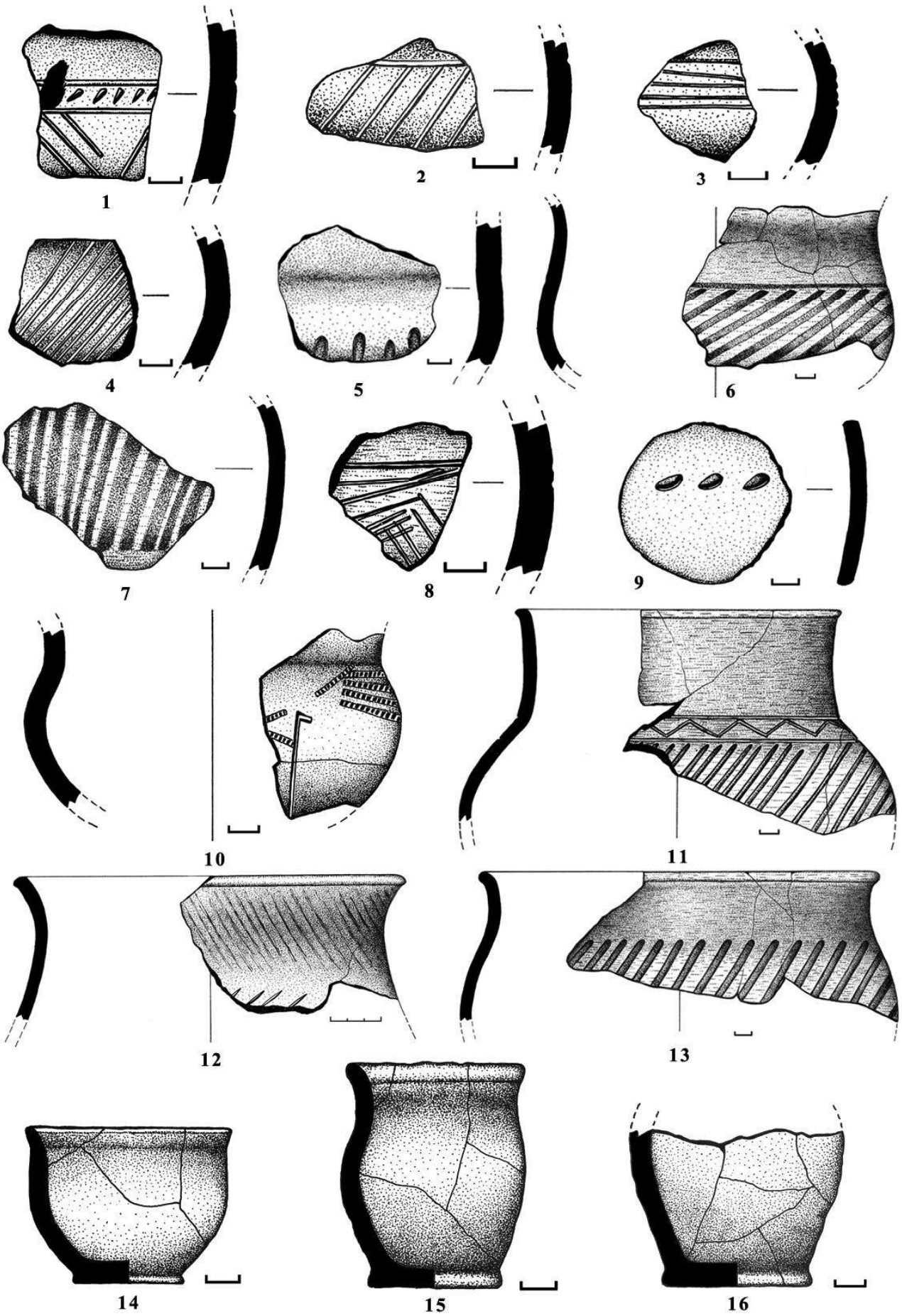
Мал. 2. План приміщення № 19

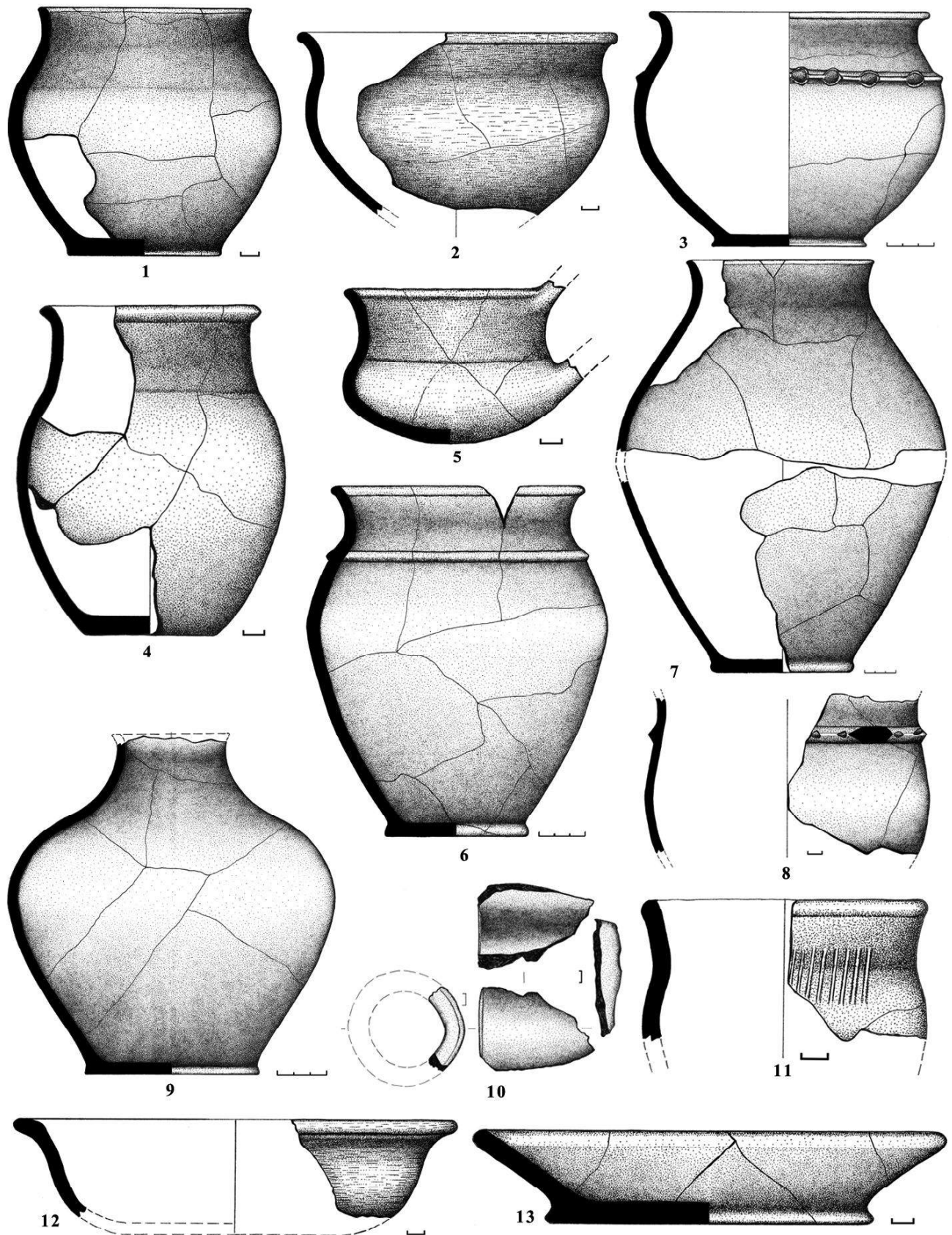
Мал. 3. План приміщення № 20

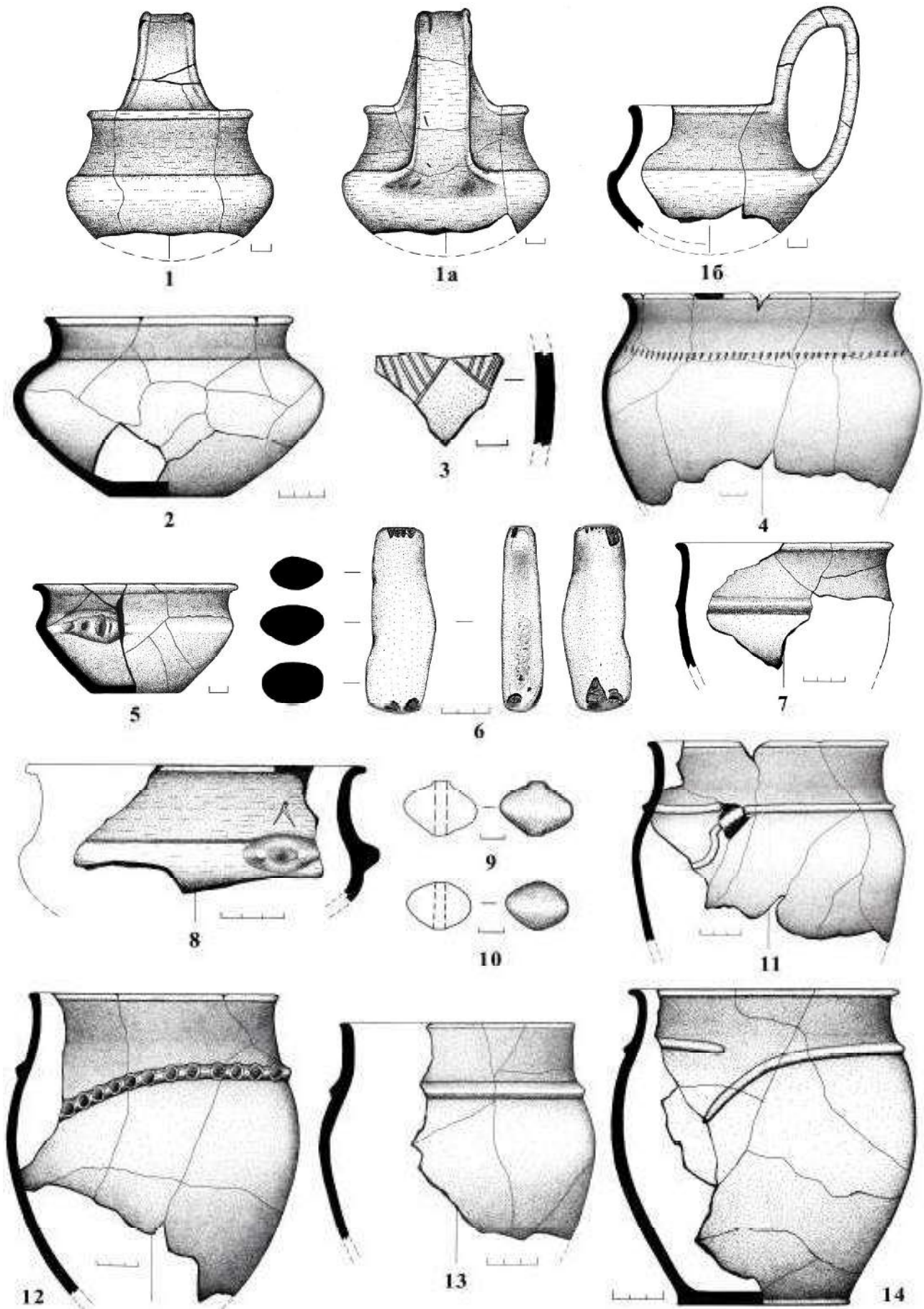
Мал. 4. План рову навколо «цитаделі»

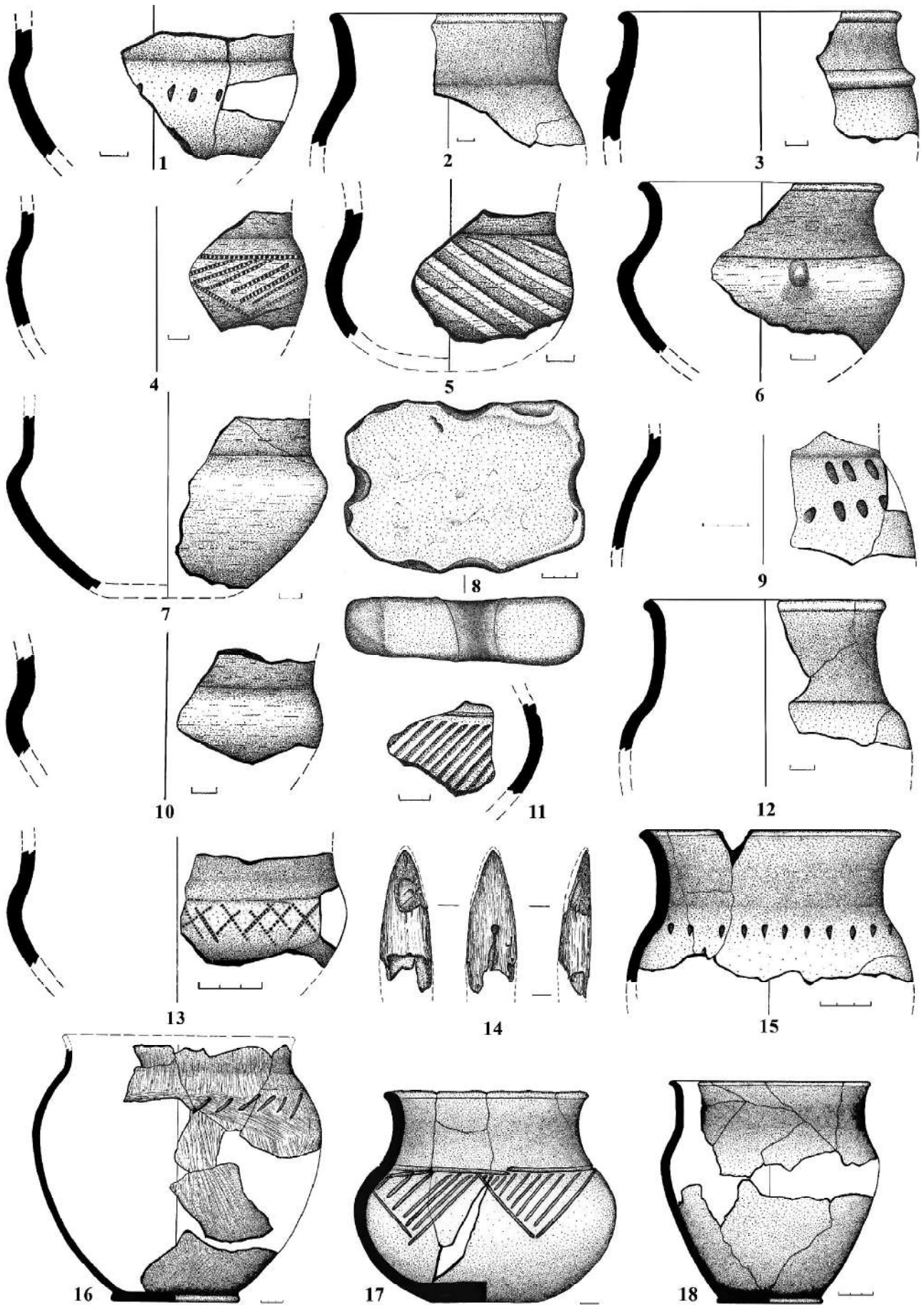
Мал. 5. Кераміка з приміщення № 19

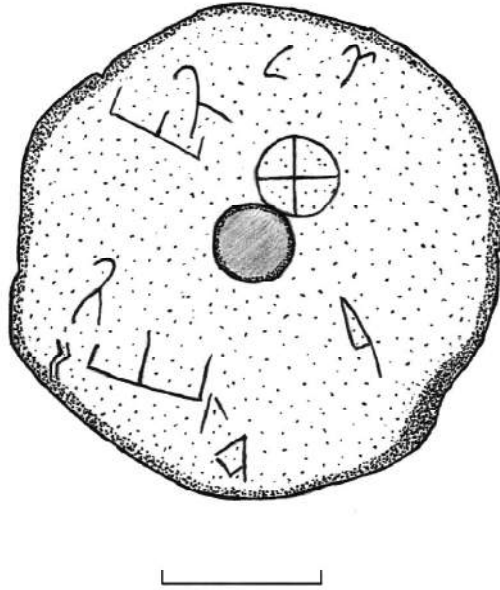
Мал. 6. Кераміка з приміщення № 19.
 Керамічний посуд: 1–9, 11–13; Керамічне сопло: 10

Мал. 7. Артефакти з приміщення № 20
 Керамічний посуд: 1 – 5, 7, 8, 11 – 14; кам'яний розтирач: 6; керамічні веретені блоки: 9, 10

Мал. 8. Артефакти з заповнення центральної частини рову «цитаделі» городища
 Кераміка (1-7; 9-13; 15), камінь (8); ріг (14)

Мал. 9. Керамічний диск з приміщення № 4 «цитаделі»